

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA MİLLÎ ESTETİK: SADIK KEMAL TURAL'DAN ALGORİTMİK KÜLTÜRE

ÖZCAN ÜNLÜ

Gazeteci Yazar

Avrasya Bir Vakfı Genel Müdürü

ORCID NO: 0009-0001-0701-6342

ozcanunlu@gmail.com

Öz

1973 yılında **Töre** dergisinde yayımlanan “**Millî Estetik Meselemiz**” başlıklı yazısında **Sadık Kemal Tural**, estetik beğenin bireysel tercihlerden çok bir milletin tarih boyunca oluşturduğu kültürel birikim içinde şekillendiğini ileri sürmektedir. Aradan geçen yarım asırlık süreçte dijitalleşme, küreselleşme ve üretken yapay zekâ teknolojileri, estetik üretim ve dolaşım biçimlerini köklü biçimde değiştirmiştir. Bu çalışma, Tural’ın “**millî estetik**” kavramını kültürel hafıza kuramları ve algoritmik kültür tartışmaları ışığında yeniden ele alıp değerlendirmektedir. Makalenin temel iddiası, millî estetiğin geçmişe kapanmayı öneren ideolojik bir söylem olmaktan ziyade, estetik beğenin tarihsel ve kültürel oluşumunu açıklayan bir düşünce modeli olduğudur.

Çalışmada, **Ahmet Hamdi Tanpınar**, **Erol Güngör** ve **Cemil Meriç**’in kültür anlayışları ile **Maurice Halbwachs**, **Jan Assmann**, **Pierre Bourdieu** ve **Walter Benjamin**’in kuramsal yaklaşımları birlikte değerlendirilmiş; üretken yapay zekâ çağında estetik hafızanın küresel hegemonya karşısındaki geleceği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millî estetik, Sadık Kemal Tural, kültürel hafıza, algoritmik kültür, üretken yapay zekâ, kültürel hegemonya.

NATIONAL AESTHETICS IN THE AGE OF PRODUCTIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE: FROM SADIK KEMAL TURAL TO ALGORITHMIC CULTURE

Abstract

In his article titled "Our National Aesthetic Problem," published in the *Töre* magazine in 1973, Sadık Kemal Tural argued that aesthetic taste is shaped not by individual preferences but by the cultural accumulation a nation has created throughout its history. Over the past half-century, digitalization, globalization, and productive artificial intelligence technologies have fundamentally changed the forms of aesthetic production and circulation. This study re-examines and evaluates Tural's concept of "national aesthetics" in light of cultural memory theories and algorithmic culture discussions. The main argument of the article is that national aesthetics is not an ideological discourse suggesting a return to the past, but rather a thought model that explains the historical and cultural formation of aesthetic taste.

This study evaluates the cultural perspectives of **Ahmet Hamdi Tanpınar**, **Erol Güngör**, and **Cemil Meriç** alongside the theoretical approaches of **Maurice Halbwachs**, **Jan Assmann**, **Pierre Bourdieu**, and **Walter Benjamin**; and discusses the future of aesthetic memory in the face of global hegemony in the age of generative artificial intelligence.

Keywords: National aesthetics, Sadık Kemal Tural, cultural memory, algorithmic culture, generative artificial intelligence, cultural hegemony.

Giriş

Bir toplumun estetik dünyası, yalnızca sanat eserlerinde görünmez; şehirlerinde, evlerinde, konuşma biçimlerinde, musikisinde, gündelik hayatında ve hatta sessizliklerinde de yaşar. Estetik, bu anlamda yalnız güzel olanın araştırılması değildir. Estetik, bir medeniyetin kendisini nasıl kurduğunun ve nasıl hatırladığının da ifadesidir. Bu nedenle estetik üzerine yürütülen tartışmalar, aynı zamanda kültür, kimlik ve hafıza üzerine yürütülen tartışmalardır.

Türk düşünce hayatında bu mesele, özellikle Cumhuriyet'in ikinci yarısından itibaren yeni bir yoğunluk kazanmıştır. Modernleşme süreci, Batılılaşma deneyimi ve hızlanan toplumsal dönüşüm, **“millî kültür”** ve **“millî estetik”** kavramlarını entelektüel tartışmaların merkezine taşımıştır. Bu bağlamda **Sadık Kemal Tural**'ın 1973 yılında **Töre** dergisinde yayımlanan **“Millî Estetik Meselemiz”** başlıklı yazısı, yalnız döneminin fikrî iklimini yansıtan bir metin olarak görülemez; estetik beğenin tarihsel kaynaklarını açıklamaya çalışan özgün bir düşünce denemesidir.

Tural metne, estetik heyecanın felsefi kökenine inerek başlar ve **Cemil Meriç**'in (1994) **“Felsefenin anası hayrettir”** sözüne atıfla, **“sanatın anası da estetik heyecandır”** tezini ileri sürer. Ona göre edebî eser rastgele bir yapı değil, dil ile örülen bilinçli bir mimaridir: *“Edebî eser bir köşktür, konaktır. Bu bina, dil ile inşa edilir; duygu düşünce ve hayalle döşenir, üslûp ile estetik değeri artar... Edebî eserin mimarisi, kaynağı, zevk ve güzellik anlayışı; ifadesi, işlek millet dili olan, estetik bir çile ister. Bu çileyi çekemeyenler, edebiyatın gecekonduları olmaya mahkûmdurlar.”*

Tural'ın **“edebiyatın gecekonduları”** olarak tanımladığı bu yüzeysel ve köksüz üretim biçimi, günümüz dijital kültürünün seri ve derinliksiz içerik üretimiyle çarpıcı bir paralellik göstermektedir. Bugün aynı mesele farklı bir tarihsel zeminde, algoritmik bir düzlemde yeniden karşımıza çıkmaktadır. Dijital platformlar, küresel medya ağları ve üretken yapay zekâ uygulamaları estetik üretimin ve dolaşımın başlıca araçları hâline gelmiştir. Yazılımlar, bireylerin hangi kitabı okuyacağını, hangi müziği dinleyeceğini, hangi görüntüyle karşılaşacağını giderek daha fazla belirlemektedir. Bu durum, yerel estetik kodların küresel ölçekte aşınmasına ve dijital bir tektipleşmeye yol açmaktadır. Böyle bir çağda yeniden sorulması gereken soru şudur: *Estetik beğeni gerçekten küresel algoritmalar tarafından mı üretilmektedir, yoksa kültürel hafıza küresel hegemonya karşısında hâlâ belirleyici ve dirençli bir güç olarak varlığını korumakta mıdır?*

Bu makale, Sadık Kemal Tural'ın “millî estetik” kavramını bu sorudan hareketle yeniden okumayı amaçlamaktadır. Temel varsayım, Tural'ın yaklaşımının yalnızca tarihsel bir dönemin kültür tartışmasına ait olmadığı; estetik beğenin tarihsel sürekliliğini anlamak ve dijital çağın kültürel emperyalizm risklerini analiz etmek bakımından günümüzde de açıklayıcı bir değer taşıdığıdır. Bu doğrultuda çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması ve kavramsal analiz metodu kullanılarak disiplinler arası bir çerçeve inşa edilmiştir.

.....

“Millî estetik” kavramı uzun yıllar boyunca çoğu zaman siyasî çağrışımları üzerinden değerlendirilmiş, bu nedenle estetik boyutu geri planda kalmıştır. Oysa Sadık Kemal Tural'ın metni dikkatle okunduğunda görülen ilk husus, onun estetiği ideolojik bir slogan olarak değil, kültürel sürekliliğin sonucu olarak ele almasıdır. Tural'a göre bir milletin estetik dünyası, tek tek sanatçıların bireysel tercihlerden değil; tarih boyunca oluşan ortak yaşama biçiminden doğmaktadır. Dil, mimarî, musiki, halk anlatıları ve gündelik hayat aynı estetik iklimin farklı tezahürleridir. Tural, güzellik anlayışını salt **“ferdi veya beynelmilel”** bir düzleme indirgeyen felsefecilerin hataya düştüğünü belirtir ve estetik zevkin çevreyle olan kopmaz bağına işaret eder: *“Güzel bulduğumuz varlık, çevreden kazandığımız ve yıllar yılı süzülerek oluşan esrarlı bir meylin ifadesi değil midir? ... Her kültür, bir soyun damgasını taşıdığına göre, güzellik*

anlayışının ve zevk alma duygusunun millî olmadığını kim söyleyebilir?” Bu yaklaşım, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın medeniyet anlayışıyla önemli bir yakınlık taşımaktadır. Tanpınar, kültürü donmuş bir geçmiş olarak değil, değişerek devam eden canlı bir organizma şeklinde düşünür. Gelenek, onun eserlerinde tekrar edilen kalıpların toplamı olarak ele alınamaz, her kuşağın yeniden yorumladığı bir hafızadır. Benzer biçimde **Erol Güngör** (1986) de millî kültürün ancak değişebildiği ölçüde yaşayabileceğini savunur. Kültürü korumak, onu tarihin dışına çıkarmak diye anlaşılmamalı; yeni şartlar içinde yeniden üretmektir.

Cemil Meriç’in (1986) **“kültür bir hafızadır”** düşüncesi de bu çerçevede anlam kazanmaktadır. Hafızasını kaybeden toplumların estetik sürekliliği de zayıflar. Çünkü estetik yalnız biçim olarak görülemez. Aynı zamanda anlamın tarih içindeki dolaşımıdır. Bir mimarî üslup, bir şiir dili veya bir musiki geleneği, ancak kendisini doğuran kültürel hafızayla birlikte varlığını sürdürebilir.

Kültürel Hafıza ve Estetik Biçim

Bu noktada **Maurice Halbwachs**’ın (2018) kolektif bellek kuramı ile **Jan Assmann**’ın (2001) kültürel hafıza yaklaşımı, Tural’ın metnini yeniden okumak için önemli bir teorik imkân sunmaktadır. *Halbwachs’a göre bireysel hafıza daima toplumsal çerçeveler içinde şekillenir. Assmann ise toplumların ortak hafızalarının yalnız metinlerde değil, ritüellerde, sembollerde, mimaride ve sanat eserlerinde yaşadığını göstermektedir.*

Tural’ın metninde kullandığı **“şuuraltı hazinesi”** ve **“gönül”** kavramları, Assmann ve Halbwachs’ın teorileriyle doğrudan örtüşür. Tural’a göre, *“Her fert, soyuna ait kültürün yoğurduğu bir şuuraltının sahibidir. Şuuraltı, imbiikten geçirilmiş değer hükümleri ile olayların kuvvetli cephelerini bir arada bulunduran bir hazinedir.”* Halkın “gönül” dediği olgu, bu şuuraltı hazinesinin estetik bir dışavurumudur ve *“Gönül kimi severse güzel odur”* atasözü, millî bir sübjektivizmin, yani ortak bir estetik filtrenin kanıtıdır. Bu perspektiften bakıldığında **“millî estetik”, kültürel hafızanın estetik biçimlerde görünür hâle gelmesinden başka bir şey değildir.**

Pierre Bourdieu’nın (2015) kültürel sermaye kuramıyla birlikte değerlendirildiğinde ise Tural’ın metni beklenmedik bir güncellik kazanır. Bourdieu’nün **habitus** olarak adlandırdığı, bireyin içine doğduğu ve farkında olmadan kuşandığı kültürel yatınlıklar seti, Tural’ın *“çevreden kazanılan ve yıllar yılı süzülerek oluşan esrarlı meyil”* tanımıyla birebir örtüşmektedir. Dolayısıyla millî estetik, kapalı bir kimlik siyaseti olarak görülemez; o, estetik hafızanın tarihsel oluşumuna ve bireyin estetik habitusuna ilişkin güçlü bir açıklama modelidir.

Hafıza ve algoritmik kültür

Bugün estetik tartışmalarını farklılaştıran temel unsur, estetik beğenin oluşum süreçlerinin dijital platformlar tarafından yönlendirilmesidir. **Walter Benjamin**’ın (2012) teknik yeniden üretim kuramı, sanat eserinin teknolojiyle birlikte geçirdiği dönüşümü, **“hare”**nin (aura) kayboluşunu açıklamaya çalışıyordu. Günümüzde ise mesele yalnız yeniden üretim değildir; algoritmalar doğrudan estetik üretimin öznesi ve aktörlerinden biri hâline gelmiştir.

Üretken yapay zekâ sistemleri şiir yazabilmekte, resim üretebilmekte, müzik bestelemekte ve sinema senaryoları oluşturabilmektedir. Ancak bu noktada Tural’ın (1973) edebî eserin kalıcılığı için öne sürdüğü ölçüt, yapay zekâ çağının en büyük estetik açmazını aydınlatmaktadır. Tural, dışarıdan giydirilen, taklit ve suni biçimlerin kalıcı olamayacağını belirtir: *“Reklâm gibi sunî elbiselerle bezenmiş bu zavallı [eserler], ilk anda gürültü koparsa da bir köşeye atılmaya mahkûmdur. Edebiyat eseri, güzellik ve zevk alma ölçüleri içinde, düşünen, meseleler bulan, çözen bir karakter arz etmelidir... Sanat ve*

edebiyat eseri, millî ve ebedî olmak için, ÖZ ile beslenmek mecburiyetindedir. ÖZ, millî estetiğin ölçülerini içinde taşıyan zengin bir kaynaktır."

Dijital kültür emperyalizmi

Yapay zekâ ve büyük veri (big data) sistemleri tam da Tural'ın tasvir ettiği bu "**sunî elbiseleri**" dikmekte ustadır. Küresel teknoloji şirketlerinin tekelinde şekillenen algoritmik kültür, temelde Batı merkezli veri setleriyle beslendiği için küresel bir estetik hegemonya üretmektedir. Bu durum, yerel kültürlerin estetik kodlarını bastıran dijital bir kültürel emperyalizm riskini barındırır. Büyük veri kümeleri üzerinden öğrenen yapay zekâ sistemleri tarihsel ve insanî bir tecrübeye sahip değildir; kültürel sürekliliği yaşayarak değil, yalnızca istatistiksel örüntüler ve matematiksel kombinasyonlar üzerinden işlemektedir. Yapay zekânın ürettiği estetik biçimler, Tural'ın ifadesiyle "**gürültü koparan sunî elbiselerden**" ibarettir; çünkü bu üretimin arkasında "**çile çeken bir mimarî**" ve toplumsal bir "ÖZ" (habitus) bulunmamaktadır.

Algoritmik üretim ile kültürel üretim arasındaki temel fark buradadır. Yapay zekâ estetik biçimleri (semboller, kafiyeleri, fırça darbelerini) kusursuzca taklit edebilir fakat onları doğuran tarihsel tecrübeyi ve yaşanmış "**şuuraltı hazinesini**" temsil edemez.

Tam da bu noktada Sadık Kemal Tural'ın "millî estetik" kavramı yeni bir anlam kazanmaktadır. Çünkü mesele artık yalnızca yerel olanın korunması gibi dar bir savunma refleksi değildir. Asıl mesele, dijital çağın getirdiği tektipleşmeye ve küresel algoritmik yönlendirmelere karşı, insan ve kültürel olan estetik hafızanın hangi araçlarla direneceğidir. *Millî estetik, bu açıdan geçmişe kapanmayı öneren statik bir kavram değil; küresel hegemonyaya karşı kültürel sürekliliğin ve insani özün estetik biçimlerde nasıl devam edeceğini sorgulayan dinamik bir mukavemet alanıdır.*

Sonuç Olarak; Gönül ve Şuuraltı Hazinesi

Sadık Kemal Tural'ın "Millî Estetik Meselemiz" başlıklı yazısı, yayımlandığı dönemin kültür tartışmaları içinde sıkışıp kalmayacak bir potansiyele sahiptir. Kültürel hafıza kuramları (Assmann, Halbwachs), kültürel sermaye (Bourdieu) ve algoritmik kültür tartışmaları birlikte değerlendirildiğinde, millî estetik kavramının yarım asır sonra çok daha yapısal bir zemine oturduğu görülmektedir. *Estetik beğeni, bugün de algoritmik manipülasyonlara ve küresel hegemonya baskısına rağmen tarihsel hafıza, ortak semboller, "şuuraltı hazinesi" ve kültürel süreklilik içinde direnç noktaları oluşturmaktadır.* Dolayısıyla üretken yapay zekâ çağında temel mesele, makinelerin teknik olarak sanat üretip üretemeyeceği değil; Tural'ın vurguladığı o "ÖZ"ün, yani tarihsel ve kültürel hafızanın estetik biçimlerde varlığını nasıl sürdüreceğidir. Küresel algoritmalar bu hafızayı mekanikleştirip tektipleştirirken, insan yaratıcılığı kendi "gönül" ve "şuuraltı" kaynaklarına inerek yeni imkânlar devşirmek zorundadır. Tural'ın yarım asır önce ortaya koyduğu vizyon, dijital çağın estetik körlüğüne ve kültürel emperyalizm risklerine karşı yönümüzü bulmamızı sağlayan güçlü bir pusula ve felsefi bir başlangıç noktası olmayı sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

Assmann, J. (2001). Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik (A. Tekin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Benjamin, W. (2012). Pasajlar (A. Cemal, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

Benjamin, W. (2021). Tekniğin İmkânlarıyla Çoğaltılabildiği Çağda Sanat Eseri ve Seçme Yazılar İçinde (F. B. Aydar, Çev., ss. 53-91). İş Bankası Kültür Yayınları.

Bourdieu, P. (2015). Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi (A. U. Kılıç, Çev.). Heretik Yayınları.

Bourdieu, P. (2006). Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine (H. U. Tanrıöver, Çev.). Hil Yayınları.

Castells, M. (2008). Ağ Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür (1. Cilt) (E. Kılıç, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Striphas, T. (2015). Algorithmic Culture [Algoritmik Kültür]. European Journal of Cultural Studies, 18 (4-5), 395-412.

Güngör, E. (1986). Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik. Ötüken Neşriyat.

Halbwachs, M. (2018). Kolektif Bellek (B. E. Çoban, Çev.). Pinhan Yayıncılık.

Han, B.-C. (2020). Kutbîlik: Kültürün felsefesi (L. Tayla, Çev.). Ketebe Yayınları.

Manovich, L. (2013). Software Takes Command [Yazılım Komutu Devralıyor]. Bloomsbury Academic.

Meriç, C. (1986). Kültürden İrfana. İnsan Yayınları.

Meriç, C. (1994). Bu Ülke. İletişim Yayınları.

Pasquale, F. (2015). The Black Box Society: The Secret Algorithms That Control Money And Information [Kara Kutu Toplumu: Parayı ve Enformasyonu Kontrol Eden Gizli Algoritmalar]. Harvard University Press.

Tanpınar, A. H. (2001). Beş Şehir. Dergâh Yayınları.

Tanpınar, A. H. (2019). Edebiyat Üzerine Makaleler. Dergâh Yayınları.

Tural, S. K. (1973). Millî Estetik Meselemiz. Töre Dergisi, (27), 14-22.

Tural, S. K. (1988). Kültür Kocayan Bir Çınar Değildir. Ecdat Yayınları.

Zuboff, S. (2023). Gözetim Kapitalizmi Çağı: Gücün Yeni Sınırlarında İnsan Geleceği İçin Mücadele (E. Ş. Öztürk, Çev.). Okuyan Us Yayınları.